

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Бедан Вікторії Борисівни
«Індивідуально-типологічні особливості схильності особистості до
переживання самотності» на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук за спеціальністю
19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Актуальність представленого дослідження зумовлена соціальною проблемою дії стресогенних факторів на людину, що в свою чергу, веде до загострення особистісної дезадаптації, і навіть виникнення патологічних станів або девіантних форм поведінки. Мова йде про почуття самотності, яке супроводжується тривожністю, депресією та вираженими вегетативними реакціями. Механізм впливу переживань, пов'язаних з критичною ситуацією на почуття самотності розглядається в психологічній літературі таким чином: перш за все, змінюється соціальна ситуація розвитку особистості, відбувається зміна соціальних ролей, руйнується коло осіб, включених у взаємодію з людиною, а також змінюється спектр проблем та можливостей прийняття рішень, тобто можна сказати, що змінюється спосіб життя в цілому. В результаті відбуваються дуже істотні зміни в образі «Я» людини, втрата старої і набуття нової ідентичності, перебудова особистісних смислів. При цьому можуть включатися захисні механізми, людина по-новому починає здійснювати внутрішню роботу смислоутворення, розсортування цінностей та вибору способів поведінки.

Психологічна наука нараховує безліч дослідницьких праць, в яких феномен самотності досліджувався з різних кутів аналізу, але як відмічає автор, усе ж таки відмічається дефіцит психологічних досліджень, спрямованих на теоретико-емпіричне вивчення *схильності* особистості до переживання самотності, як усталеної риси особистості зі специфічним психологічним змістом, структурою, функціями та індивідуально-психологічними проявами. На нашу думку, саме вибір такого дослідження в межах загальної психології дасть змогу прояснити такий складний та розлогий спектр проблематики схильності до самотності особистості, який й презентований у дисертації Вікторії Борисівни Бедан.

Концептуальні лінії дослідження спрямовані на те, щоб обґрунтувати розуміння схильності до переживання самотності як складної, багаторівневої, цілісної властивості особистості, яка характеризується стійким комплексним відчуттям про недолік, недостатність позитивно забарвлених контактів, боязнь їх втрати, що виявляється у власних емоційних, когнітивних та поведінкових репрезентаціях; дослідити психологічні компоненти схильності до переживання самотності (формально-динамічні, якісні, змістово-особистісні і соціально-імперативні); та виокремити типи схильності особистості до переживання самотності: за домінуванням одного з якісних компонентів – «емоційний», «когнітивний», «конативно-регулятивний», в залежності від функціональної спрямованості переживання самотності – «самотворчий», «адаптивний» і «саморуйнівний». Структура дисертації відзначається методологічною аргументованістю, чіткістю й послідовністю виконання поставлених завдань, фундаментальністю теоретичних узагальнень та емпіричних здобутків. Ключовою методологічною парадигмою дослідження постав континуально-ієрархічний підхід дослідження структури особистості та її властивостей, розроблений О.П. Санніковою, що виокремлює презентоване дослідження з поміж інших, присвячених вивченню феномену самотності.

Перший розділ дисертації *«Теоретико-методологічні засади дослідження індивідуально-типологічних особливостей переживання самотності»* якраз й вміщує аналітичну градацію теоретичного матеріалу. Упродовж теоретичного аналізу проблеми авторка розглядає поняття «самотність» в контексті психології особистості, міжособистісних стосунків, соціально-психологічних чинників. Зокрема, Вікторією Борисівною презентовано ґрунтовний аналіз підходів до розуміння переживання самотності в історичному та сучасному контекстах, а саме представлено філософсько-психологічні витоки феномену самотність; деталізовано визначення феномену «самотність» як реакції, психічного і як властивості особистості; окремо розглянуто феномен «самотність» в системі споріднених понять. Окремо розглядаючи схильність до переживання

самотності як властивості особистості через її структурний зміст, функціональні особливості та виокремлення властивостей особистості, які пов'язані із схильністю до переживання самотності.

В контексті континуально-ієрархічного підходу Вікторія Борисівна пропонує авторське розуміння схильності до переживання самотності як складної багаторівневої, цілісної властивості особистості, яка характеризується стійким комплексним відчуттям про недолік, недостатність позитивно забарвлених контактів, або боязнь їх втрати, що виявляється у власних емоційних, когнітивних, поведінкових репрезентаціях. Схильність до переживання самотності знаходить свій вираз в упередженому маркуванні більшості ситуацій як «самотногенних», у мобілізованості, постійній готовності у різних ситуаціях реагувати переживаннями самотності. Авторкою розроблено системно-структурну модель схильності особистості до переживання самотності; нею виокремлено формально-динамічний рівень, що презентований динамічними характеристиками, які відбивають особливості її перебігу й форму вияву та реалізації в життєвих ситуаціях; на якісному рівні схильність до переживання самотності містить характеристики, що виражають психологічну сутність цього феномена; на змістово-особистісному рівні – виявляється в характеристиках, що пов'язані зі спрямованістю особистості, її потребо-мотиваційною сферою, цінностями тощо; на рівні індивідуального досвіду схильність до переживання самотності регулює обсяг взаємодії особистості з соціумом; на соціально-імперативному рівні схильність до переживання самотності відбиває систему уявлень про вимоги культури, релігії, професії, соціального середовища стосовно етичних і моральних норм у проявах переживання самотності. У ході теоретичного аналізу виявлено широкий спектр властивостей особистості, що гіпотетично пов'язані з переживанням самотності та виступають як її чинники; та визначено, що схильність до переживання самотності, пов'язана з такими емоціями та властивостями особистості як: гнів, агресивність, почуття беззахисності і страху, співчуття

до себе, вразливість, нудьга, депресія, відчай, внутрішня спустошеність, замкненість, невротичність, дратівливість, нарцисизм тощо.

Ретельний теоретико-методологічний огляд проблеми склав основу для розробки програми емпіричного вивчення проблеми, яка презентована у другому розділі *«Програма емпіричного дослідження індивідуально-типологічних особливостей схильності особистості до переживання самотності»*. Поетапність виконання емпіричного вивчення проблеми, обґрунтування вибірки, визначення комплексу методів, методик та дослідницьких процедур, спрямованих на діагностику показників схильності до переживання самотності та рис особистості, чітко відображають логіку наукового пошуку дисертантки.

Беззаперечною заслугою Вікторії Борисівни є створення (у співавторстві), відповідно до вимог психометрики, оригінального комплексу психодіагностичного інструментарію, який спрямований на вивчення показників схильності до переживання самотності: тест-опитувальник *«Диференціальна діагностика схильності до переживання самотності» (ДИСПС)»,* процедура *«Експрес-діагностика переживання самотності за допомогою дименціональних шкал»,* методика *«Функціональна спрямованість переживання самотності (ФСРС)»* та методика *«Самооцінка переживання самотності»*. Апробація цих методик на репрезентативній вибірці показала достатню міру валідності і надійності, що дозволяє застосовувати їх як у наукових, так і практичних цілях. У розділі надані результати стандартизації та апробації комплексу оригінальних методик, що діагностують показники формально-динамічного, якісного, змістового та соціально-імперативного рівнів структури схильності до переживання самотності та її функціональної спрямованості.

Хотілося б ще раз відмітити наукову обізнаність дисертантки, адже вона продемонструвала дослідницьку грамотність щодо розробки та застосування авторського діагностичного інструментарію.

У третьому розділі *«Результати емпіричного дослідження індивідуально-типологічних особливостей схильності особистості до*

переживання самотності» презентовано емпіричні дані, що розкривають характер взаємозв'язків схильності до переживання самотності та широкого спектру властивостей особистості, що закономірно пов'язані між собою.

Дослідниця вдало оперує методами математичної статистики, серед яких кореляційний аналіз, факторний аналіз, параметричний критерій t-Ст'юдента та методами якісного аналізу обробки емпіричних даних (контент-аналіз, метод самозвітів, метод «асів», метод «профілів»).

Так, результати кореляційного аналізу показали наявність значимих (переважно на 1% рівні) додатних зв'язків між показниками переживання самотності та показниками властивостей особистості, що супроводжують її прояви. Отримані результати свідчать про взаємовплив означених рис на схильність до стійкого переживання самотності, її спричинення і протікання (функціональну спрямованість).

Факторний аналіз показників усіх психологічних властивостей, що досліджувались, дав змогу експлікувати значну кількість факторів з найтипівішими та найхарактернішими ознаками схильності до переживання самотності: «схильність до переживання самотності – адаптивність», «баланс афекту – автономія», «деструктивний нарцисизм – конструктивне внутрішнє обмеження Я», «стиль саморегуляції поведінки» – «самотність як життєвий вибір», «екстраверсія – прийняття самотності».

Використання якісного аналізу даних дозволило за допомогою методу «асів» виділити полімодальні типи: групи осіб з високими і низькими значеннями загального показника схильності до переживання самотності, мономодальні типи (за домінуванням кожного показника окремо): емоційний, когнітивний, конативно-регулятивний типи. Функціональна спрямованість представлена самотворчим, адаптивним, саморуйнівним типами переживання самотності. Доведено, що особам емоційного типу самотності властиві тривожність, збудливість, недостатній самоконтроль, труднощі в управлінні емоціями, невпевненість в собі, відчуття порожнечі, покинутості і нудьги; залежність від установок і норм, здатність до співпереживання; дисбаланс внутрішнього і зовнішнього, думок і почуттів,

емоцій і дій; відчуття нездоланності життєвих труднощів, негативне ставлення до минулого, покладання на долю, песимістичне ставлення до майбутнього. Встановлено, що для когнітивного типу самотності характерна конформність, поступливість, стриманість, інтровертність, низька самооцінка; страх відкидання в міжособистісних контактах, відчуття безпорадності, орієнтація на раціональне осягнення дійсності; зосередження на особистих проблемах, схильність до «самокопання», амбівалентне ставлення до подій минулого. Визначено, що представники конативно-регулятивного типу самотності відрізняється схильністю до самоаналізу, самокритичністю, контролем емоційних експресивних реакцій, здатністю приймати обґрунтовані і виважені рішення, толерантністю до тривожних переживань; прагненням до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими, позитивною оцінкою минулого, гедоністичним ставленням до сьогодення.

У завершенні опрацювання емпіричного матеріалу виявлено групи осіб, які різняться за функціональним типом переживання самотності (явне домінування одного з показників). Особи самотворчого типу переживання самотності характеризуються яскравістю емоційних проявів, невимушеністю поведінки, товариськістю, відкритістю, різноманіттям інтересів і спонукань, емпатичністю, соціальною сміливістю, рішучістю, схильністю до ризику; здатністю до конструктивного подолання труднощів, високою самооцінкою, інтегрованістю внутрішнього досвіду, високим рівнем життєстійкості. У осіб адаптивного типу самотності домінує відповідальність, порядність, прагнення до суспільного визнання, висока соціальна пристосованість, залежність в міжособистісних стосунках, поступливість, емоційне знецінення важливих подій, відчуття втоми, нудьги і душевної порожнечі, труднощі в постановці і відстоюванні особистісне значущих цілей, неузгодженість емоційного досвіду, фокусування на негативних переживаннях, пасивна життєва позиція. Для саморуйнівного типу самотності властиві виражена дезорганізація поведінки, тривожність, драгієвність, напруженість, знижений самоконтроль, схильність до депресивних станів, недостатній контроль над ситуацією, невпевненість в

собі, скутість і закритість, емоційне дистанціювання, схильність до руйнування контактів, труднощі в самореалізації, відчуття безпорадності, страх щодо майбутнього, відсутність довіри до себе і інших, схильність до самозвинувачувальних реакцій, безініціативність, фаталізм. Отже, встановлено, що особам, які різняться за типом самотності властивий свій комплекс рис особистості, що супроводжують її прояви.

Загалом констатуємо, що дисертаційне дослідження В.Б. Бедан є актуальним, методологічно коректним, має достатню наукову новизну, безумовне теоретичне і практичне значення і перспективи продовження. Дисертацію належним чином апробовано, а 15 публікацій та 2 авторських свідоцтва уповні репрезентують основні результати дисертаційного дослідження.

Автореферат також адекватно відображає основні здобутки дисертантки.

Дисертаційна робота справляє позитивне враження фундаментального й завершеного наукового дослідження, однак вважаємо за потрібне зробити деякі зауваження і пропозиції:

1. На фоні представленого фундаментального теоретичного аналізу проблеми, чомусь поза увагою залишилися рольові аспекти розвитку схильності до самотності особистості. Вважаємо, що саме у рольовому контексті виявляється встановлення психоенергетичної рівноваги у різних кризових і критичних ситуаціях та системах стосунків особистості через прийняття на себе відповідних рольових функцій, а відповідно це може вплинути на її схильність до переживання самотності.

2. Для діагностики означених формально-динамічних і якісних показників авторкою модифікована процедура «Експрес-діагностика переживання самотності за допомогою дименціональних шкал», за допомогою якої отримано інформацію про формально-динамічні та якісні характеристики схильності до переживання самотності як стійкої риси особистості. Хотілося б почути позицію авторки стосовно біполярного континууму оцінювання якостей, що характеризують особливості переживання за формою, динамікою і якістю у

межах смислоутворення і смислопобудови, за допомогою яких О.Д. Леонт'єв пояснює динамічні зміни смислової системи.

3. Дуже імпонує у роботі запропонована типологія схильності особистості до переживання самотності: за домінуванням одного з якісних компонентів (емоційний, когнітивний, конативно-регулятивний), а також в залежності від функціональної спрямованості переживання самотності (самотворчий, адаптивний і саморуйнівний). Як побажання хотілося б зазначити, що опис їх психологічного змісту суттєво виграв би, якби був врахований статевий критерій диференціації вибірки. Тому вважаємо це гарним перспективним напрямком подальшої наукової роботи.

Пред'явлені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження і не знижують наукової та практичної цінності представленої до захисту дисертаційної роботи.

Усе викладене вище дає підстави для висновку про те, що дисертаційна робота «Індивідуально-типологічні особливості схильності особистості до переживання самотності» за актуальністю та новизною тематики, теоретичною та практичною значущістю та емпірично підтвердженими результатами відповідає вимогам написання кандидатських дисертацій та спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології, а її автор – Бедан Вікторія Борисівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук.

Доктор психологічних наук,
професор, декан факультету психології та соціології
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

Ж.П.ВІРНА

